

Ткаченко Олена Вадимівна

*к.е.н., доц. кафедри політичної економії
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»*

Кулага Ірина Володимирівна

*к.е.н., доц. кафедри політичної економії
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»*

ФІНАНСІАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ, ФІКТИВНИЙ КАПІТАЛ ТА ЕКОНОМІЧНІ КРИЗИ

Економічна історія світу у ХХІ ст. вже відзначена серйозними негативами, що є наслідками парадигмальних змін суспільно-економічного розвитку, які істотно ускладнили умови суспільного відтворення, порушили динаміку та масштаби економічного зростання у більшості країн світу. Найвиразнішим доказом є глобальна економічна криза 2008-2009 рр. Вона стала викликом для наукової спільноти, політичної еліти та державного апарату. Державне регулювання в нинішню епоху тотального панування неоліберальних стратегій продемонструвало свою неефективність і, замість гальмуючої дії, виявило стимулюючий вплив на розгортання кризових процесів перенакопичення капіталу, у першу чергу, фінансового. Вчені у своїх пошуках причин даної кризи зізнаються у наявності «білих плям» у дослідженні природи сучасної економічної циклічності, але, як правило, повертаються до вже напрацьованого методологічного інструментарію у межах так званого мейнстріму. Тому численні дослідження кризи 2008-2009 рр. різняться визначенням її передумов, причин, характеру протікання і наслідків, та спираються на позиції різних напрямків та шкіл економічної науки, зокрема: неокласичної школи, кейнсіанства, інституціоналізму, поведінкової теорії та інших. Більшість вчених-дослідників теорії циклів та криз вважають її логічним завершенням цілої низки фінансових криз кінця ХХ ст. (мексиканської 1994-1995 рр., азійської 1998-2001 рр.), звинувачують у цьому глобальний фінансовий капітал, формування якого розпочалося після Другої

світової війни і який на сьогодні став домінуючим фактором світового розвитку.

Протягом трьох останніх десятиліть до кризи 2008-2009 рр. структура світового економічного зростання характеризувалася випереджальним розвитком фінансового сектору у порівнянні з іншими секторами національних економік. Так, ще на початку 1980-х рр. сектор фінансових послуг у сукупному прибутку корпоративного сектору дорівнював 10 %, а у 2007 р. він досяг вже 40%. І якщо в 1950-х рр. у фінансовому секторі створювалося 3,9% ВВП США та 3,0 – 4,1% ВВП більшості європейських країн, то перед кризою, відповідно, – 9,8% та 7,3 – 7,9% [1, с. 204]. Інвестиційні процеси як у реальному секторі, так і у фінансовому секторі супроводжувалися зростанням обсягів грошових потоків, що циркулювали на національних та глобальних фінансових ринках. Це явище отримало назву «фінансіалізація економіки».

Варто зазначити, що термін фінансіалізації економіки викликав увагу дослідників ще до кризи 2008 р., але особливої актуальності набув саме у період розгортання кризи та після неї. Попри такої уваги та значних наукових пошуків у цьому напрямку, до цього часу не існує загальноприйнятого визначення даного явища. Р.Буквіч та Р.Оціч визначають його як «...зростаючу та системну владу фінансів та фінансового інжинірингу» [2, с. 7]. На думку С.К. Дубініна, фінансіалізація «... означає випереджальне зростання обсягу фінансових операцій у порівнянні зі зростанням ВВП та інвестицій в основний капітал» [3, с. 8]. «Фінансіалізація – це форма функціонування економіки, що характеризується домінуванням фінансових угод у загальній структурі внутрішніх, а особливо, міжнародних відносин і підпорядкуванням реального сектору економіки фінансовому», – вказує Ю.І.Осик [4, с. 202]. Близьким до такого визначення є підхід В.Д.Базилевича, який вважає, що фінансіалізація відображає кардинальні зрушення у структурі сучасної світової економіки, що пов'язані з гіпертрофованим домінуванням фінансового сектору [5, с. 12]. У випадку фінансіалізації «...мова йде не тільки про зростання фінансового сектору, як такого, а про набуття ключових характеристик фінансового ринку іншими секторами

економіки...», – відзначає В.І.Сапунов [6, с. 207]. «Фінансіалізація – випереджаюча динаміка розвитку фінансів по відношенню до інших галузей економіки», – наголошує Є.С.Хесін [7, с. 32]. Більш об'ємне та глибоке визначення фінансіалізації дає С.Радзівська: «Фінансіалізація є процесом, який порушує оптимальне співвідношення розвитку фінансового і реального секторів економіки, гіпертрофовано збільшує обсяги фінансового сектору та його роль у процесах розширеного відтворення економіки» [8, с. 133].

Узагальнивши численні підходи до трактування поняття «фінансіалізація», можна стверджувати, що основними її формами є: зростання ролі фінансових послуг в економічному розвитку, підвищення частки фінансового сектору у загальній сумі доходів, збільшення фінансової глибини економіки. В 1980 р. фінансова глибина світової економіки за показником, що характеризує відношення вартості глобальних фінансових активів до ВВП, склала 103%, а в 2008 р. – 292%; показник фінансової глибини, що характеризує відношення позабіржових деривативів до ВВП виріс з 297% в 2000 р. до 899% – в 2008р. [9, с. 10]. Одночасно варто зазначити, що по суті в цьому явищі немає нічого нового, його основні аспекти та майбутні загрози були виявлені і проаналізовані багато десятиріч тому. Саме Карл Маркс розпочав використовувати поняття «фіктивний капітал» (від лат. fictio – вигадка) і наведена ним характеристика донині залишається затребуваною, що засвідчила криза 2008-2009 рр.

Категорія фіктивний капітал розглядалася Марксом у зв'язку з аналізом кредиту та банківського капіталу. Досліджуючи природу кредиту як засобу екстенсивної та інтенсивної експансії капіталу, Карл Маркс виходить на процеси утворення акціонерного капіталу і, як наслідок, появу капіталу фіктивного. Найбільш важливим у цьому дослідженні є розмежування позичкового та фіктивного капіталу, функціонування яких опосередковано рухом цінних паперів. У першому випадку цінні папери є сферою вкладення для позичкового капіталу, за їх допомогою здійснюється і розвивається кредит, а отже, як паперові двійники реального капіталу вони відображають його зростання. Але разом з тим

цінні папери не мають самі по собі дійсної вартості і у цьому розумінні вона є фіктивною. Маркс називає її оманливою вартістю, як поняття, що протилежне реальній вартості.

«Боргові зобов'язання, що видані за взятих з початку у борг, а потім вже давно витрачений капітал, ці паперові дублікати знищеного капіталу функціонують для своїх власників як капітал, оскільки вони є цілком придатними для продажу товарами...» – пояснює Карл Маркс відособлення титулів власності, що сприяє утворенню фіктивних операцій на ринку цінних паперів [10, с. 19].

Один з відомих коментаторів капіталу Д.Розенберг виділив наступні ознаки фіктивного капіталу: по-перше, він являє собою посягання на частину додаткової вартості у формі регулярного доходу, по-друге, – це домагання є предметом купівлі та продажу і є особливим товаром, по-третє, ціна цього особливого товару є ніщо інше як категорія принесеного їм доходу, по-четверте, за умов стабільності останнього ціна фіктивного капіталу регулюється нормою відсотку [11, с. 687]. Отже, можна стверджувати, що поняття фіктивний капітал одночасно як відповідає, так і не відповідає базовому визначенню капіталу [12, с. 90-94]. Якщо реальний капітал існує в продуктивній формі, результатом його функціонування є створення товару, то через механізм оцінки фінансовими інструментами його вартість може змінюватися. Остання залежить не від вартості даного «товару» (товару як такого не існує, а є лише фіктивна похідна від функціонуючого товару), а від декількох чинників, що є досить далекими від процесу створення реальної вартості, а саме: очікуваних дивідендів, ставки відсотку та кон'юнктури фондового ринку. Як наслідок, зміна величини фіктивного капіталу не співпадає зі зміною обсягу реального капіталу, спекулятивний характер формування прибуткових очікувань у фінансовому секторі збільшує обсяги фінансових інструментів та продукує нові, розвиток фондового ринку посилює інвестиційну та загальноекономічну нестабільність. Фіктивний капітал являє собою один із самих нестійких показників ринкової економіки, а його невизначеність робить його особливо чутливим до кризових явищ.

Епохи, що пройшли після написання «Капіталу», істотно змінили уявлення про фіктивний капітал. Сучасні вчені розглядають його як основну складову фінансового капіталу, а останній, у свою чергу, перетворився в домінуючу в умовах сучасної економіки форму капіталу. Вже згаданий процес фінансiалiзацiї трансформує функціонування економічних систем як на макро-, так і на макрорівні. Відрив фінансового сектору від реального досяг колосальних масштабів, фінанси перетворилися на певного монстра, що паразитує на суспільній продуктивній діяльності. Це дає підстави стверджувати про існування об'єктивного економічного закону випереджального зростання фінансового капіталу порівняно з нарощенням обсягів економічного виробництва [13, с. 13]. Ключову роль у динамізації цього процесу відіграла лібералізація міжнародної міграції капіталу в умовах глобалізації, яка призвела до безконтрольного та некерованого глобального капіталу, що випереджає реальну економіку та має здебільшого спекулятивний характер, а процеси комп'ютеризації, розвиток телекомунікаційних мереж зумовили можливості для розвитку фінансового капіталу як віртуального, створивши штучні фіктивні гроші та капітали. І хоча криза 2008-2009 рр., що довела всю проблематичність такого розвитку, мала надзвичайно глибокий характер, змусила реорганізувати міжнародний фінансовий сектор та модернізувати методи його державного регулювання, тенденція випереджального зростання обсягів фінансових потоків відновлюється. Група економістів на чолі с Т. Пікетті складала прогноз, відповідно до якого у ХХІ ст. приріст світової економіки відбуватиметься середніми темпами та становитиме 1,0-1,5% на рік, а глобального фінансового капіталу – 4-5% [14, с. 572]. Отже, головна суперечність капіталістичного відтворення буде лише посилюватися і світовій економіці загрожують нові глобальні економічні потрясіння.

1. Иноземцев В.Л. Экономический кризис 2008 года: общие проблемы и индивидуальные решения, Бузгалин А. В. (ред.–сост.) // Главная книга о кризисе: сборник. Москва. Яуза и Эксмо, 2009, с. 203-237.

2. Буквич Р., Оич Ч. Финансиализация и современные экономические кризисы [Электронный ресурс]. – Режим доступа <https://cyberleninka.ru/article/n/finansializatsiya-i-sovremennye-ekonomicheskie-krizisy>

3. Дубинин С.К. Финансиализация экономического роста и российская национальная финансовая система // Финансы: теория и практика. – Москва. – Финансовый университет. – 2017. – № 4 – С. 6-21.

4. Осик Ю.А. Деглобализация мировой экономики как следствие ее финансиализации // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2014.. – № 1 (часть 2) – С.202-205.

5. Базилович В.Д. Концептуалізація мегатрендів економічного розвитку в контексті глобальних викликів сучасності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Парадигмальні зрушення в економічній теорії ХХІ ст.» (15-16 листопада 2012 р.). / В.Д. Базилович – К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2012. – С. 11-15.

6. Сапунов В.И. Финансиализация капитализма и ее влияние на медиасектор // Вестник ВГУ. Серия: Филология. журналистика. – 2007. – № 2 – С.205-209.

7. Хесин Е.С. Современная мировая экономика: финансиализация и накопление капиталов // Деньги и кредит. – 2016. – № 8. – С. 31-37.

8. Радзівська С. Глобальна криза, фінансіалізація і технологічний розвиток // Міжнародна економічна політика. – 2016. – № 1. – С. 126-157.

9. Данилина С.А. Виртуальность фиктивного капитала в современных условиях / С.А.Данилина // Социально-экономическое развитие региона: теория и практика. Весник Тульского филиала Финуниверситета – Тула: ТулГУ, 2017. – С.7-11.

10. Маркс К. Капитал. Т.3 // Маркс К., Энгельс Ф., соч. 2-е изд., т. 35, ч. 2.

11. Розенберг Д. Комментарии к «Капиталу» К. Маркса. М.: Экономика, 1983.

12. Кулага І.В., Ткаченко О.В. Фінансіалізація економіки як чинник сучасної циклічності / Збірник тез наукових робіт V

Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми економіки та фінансів» (Буковель-Україна) 21-24 березня 2016 року, I том / Фінансово-економічна наукова рада, 2016. – С.90-94.

13. Білорус О.Г. Відтворювальна еволюція та структурна трансформація глобального капіталу // Фінанси України. – Київ, 2015. – № 11. – С. 7-21.

14. Piketty T. Capital in the Twenty-First Century / T. Piketty – Paris 2014, – 685 p.

Лавриненко Володимир Миколайович

*к.е.н., доцент кафедри історії та теорії господарства
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»*

«Маркс – це економіст, який володів
гострим історичним чуттям»

Ф. Бродель

ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ КАРЛА МАРКСА

Теорії минулого важливі, коли в них є запити сучасності. Роль наукової спадщини марксизму в ХХІ ст. залишається дієвою для осмислення та формування сучасного економічного мислення вільного від стереотипів і догматизму притаманному радянському тлумаченню цього вчення. Під кутом зору сучасної економічної науки до марксистської економічної теорії відносяться дослідження тих економістів, методологія та підходи яких спираються на творчість Карла Маркса. Економісти-марксистки є прихильниками ідеї того, що капіталістична система по суті є внутрішньо суперечливою, а теорія її еволюції засвідчує про неминучість її краху. Ключову ідею цієї системи складає протиріччя між капіталом і працею. Конфлікт між сторонами цього протиріччя впливає на всі аспекти розвитку капіталістичної системи – від специфічних